

KORXONA RAQOBATBARDOSHLIGINI TA'MINLASHNING NAZARIY ASOSLARI VA HUDUDIIY RIVOJLANISH BILAN O'ZARO BOG'LIQLIGI

Xalilov Nurullo Xamidillayevich

“University of economics and pedagogy” NOTM

“Iqtisodiyot” kafedrası professori

E-mail: xalilovnurullo@mail.ru

Tel.: +998 91 291 46 46

Annotatsiya

Mazkur tezisdá korxona raqobatbardoshligini ta'minlashning nazariy asoslari va uning hududiy rivojlanish bilan o'zaro bog'liqligi ilmiy jihatdan tahlil qilindi. Tadqiqotda xalqaro raqobatbardoshlik indeksleri, institutsional yondashuvlar va rasmiy statistik ma'lumotlar qiyosiy o'rganildi. Natijada hududiy muhitning infratuzilma, kadrlar, moliyaviy xizmatlar va ma'muriy jarayonlar orqali korxona faoliyatiga ta'siri asoslandi. Korxonalarning qo'shilgan qiymat, bandlik va soliq tushumlari orqali hududiy rivojlanishga qayta ta'siri ham yoritildi. Taklif etilgan yondashuv hududiy siyosat va korxona boshqaruvini uyg'unlashtirish uchun nazariy asos yaratdi.

Kalit so'zlar: raqobatbardoshlik, korxona, hududiy rivojlanish, infratuzilma, institutsional muhit, kichik biznes, boshqaruv, monitoring.

Аннотация

В тезисе были научно проанализированы теоретические основы обеспечения конкурентоспособности предприятия и её взаимосвязь с региональным развитием. В исследовании были сопоставлены международные индексы конкурентоспособности, институциональные подходы и официальные статистические данные. В результате было обосновано влияние региональной среды на деятельность предприятий через инфраструктуру, кадры, финансовые услуги и административные процессы. Также было раскрыто обратное воздействие предприятий на региональное развитие через добавленную стоимость, занятость и налоговые поступления. Предложенный подход создал теоретическую основу для согласования региональной политики и управления предприятиями.

Ключевые слова: конкурентоспособность, предприятие, региональное развитие, инфраструктура, институциональная среда, малый бизнес, управление, мониторинг.

Abstract

This thesis scientifically analyzed the theoretical foundations of enterprise competitiveness and its relationship with regional development. The study compared international competitiveness indices, institutional approaches, and official statistical data. The findings substantiated the influence of the regional environment on enterprise performance through infrastructure, skills, financial services, and administrative processes. The proposed approach provided a theoretical basis for aligning regional

policy with enterprise management and for strengthening evidence-based assessment of competitiveness at the regional and firm levels.

Keywords: competitiveness, enterprise, regional development, infrastructure, institutional environment, small business, management, monitoring.

KIRISH

Raqobatbardoshlik zamonaviy iqtisodiy nazariyada unumdorlik kategoriyasi orqali izohlanadi: xo'jalik yurituvchi subyektning ustunligi resurs birligiga to'g'ri keladigan natijani raqobatchilarga nisbatan yuqori darajada shakllantira olishida namoyon bo'ladi. Korxona darajasida ushbu qobiliyat texnologik salohiyat, boshqaruv malakasi, moliyaviy barqarorlik va bozorni bilish darajasi kabi ichki omillar majmui bilan belgilanadi. Ichki omillarning har biri esa korxonadan tashqarida shakllanadigan sharoitlarga tayanadi: malakali kadr ta'lim tizimining mahsuli, logistika xarajatlari transport infratuzilmasining holatiga bog'liq, kredit resurslarining narxi moliya bozorining hududiy rivojlanganligi bilan o'lchanadi. Nazariy jihatdan korxona raqobatbardoshligi yopiq ichki kattalik emas, balki muhit bilan uzluksiz almashinuvda shakllanadigan ochiq tizim xususiyatidir.

Hududiy o'lchov ushbu ochiq tizimning tashqi konturini tashkil etadi. Iqtisodiy makon nazariyasida hudud korxonalar joylashgan geografik idish sifatida emas, balki bilim, kadr va ta'minot oqimlarini tartibga soluvchi institutsional tuzilma sifatida qaraladi. Korxonalarning bir makonda jamlanishi mehnat bozorining chuqurlashuviga, ta'minotchilar tarmog'ining ixtisoslashuviga va bilimning tez tarqalishiga olib keladi; ushbu ta'sirlar birgalikda har bir korxonaning xarajat darajasini pasaytiradi. Teskari yo'nalishda korxonalarning innovatsion faolligi, eksport hajmi va soliq to'lovlari hududning byudjet imkoniyatini hamda infratuzilmani yangilash sur'atini belgilaydi. Bog'liqlikning natijasi kumulyativ xarakterga ega: kuchli korxona qatlami kuchli hududiy muhitni, kuchli muhit esa yangi korxonalarning kirib kelishini rag'batlantiradi.

O'zbekistonda hududiy taraqqiyot va tadbirkorlik erkinligini kengaytirish yo'nalishidagi islohotlar yaxlit strategik hujjatlar bilan muvofiqlashtiriladi. "O'zbekiston - 2030" strategiyasi taraqqiyotning ustuvor yo'nalishlari va maqsadli ko'rsatkichlarini belgilab berdi [1], 2026-yilda qabul qilingan farmon esa strategiyani yangilash, ijro monitoringi va rag'batlantirish tartibini mustahkamladi [2]. Rasmiy statistikaga ko'ra, 2025-yil 1-noyabr holatida respublikada 465,9 mingta korxona va tashkilot faoliyat yuritgan, ularning 84,9 foizini kichik korxona va mikrofirmalar tashkil etgan [3]. 2025-yilning yanvar-sentabr yakunlariga ko'ra yalpi qo'shilgan qiymat tarkibida xizmatlar sohasining ulushi 49,4 foizni, sanoatning ulushi 26,1 foizni tashkil etgan [4]. Bunday tuzilma hududiy rivojlanish impulsleri iqtisodiyotga asosan ko'p sonli kichik va o'rta korxonalar qatlami orqali uzatilishini ko'rsatadi.

Maqolaning maqsadi korxona raqobatbardoshligini ta'minlashning nazariy asoslarini hududiy rivojlanish jarayonlari bilan bog'liqlikda umumlashtirish va ularning o'zaro ta'sir kanallarini metodologik jihatdan aniqlashdan iborat.

ADABIYOTLAR SHARHI

Raqobatbardoshlikni o'lchashning eng keng tarqalgan xalqaro ramkasi Jahon iqtisodiy forumi tomonidan ishlab chiqilgan indeks hisoblanadi. Uning to'rtinchi avlod versiyasi raqobatbardoshlikni unumdorlik darajasini belgilovchi institutlar, siyosat va omillar majmui sifatida ta'riflaydi hamda 103 ta indikatorni institutlar, infratuzilma, raqamli texnologiyalarni o'zlashtirish, makroiqtisodiy barqarorlik, sog'liq, ko'nikmalar, mahsulot bozori, mehnat bozori, moliya tizimi, bozor hajmi, biznes dinamizmi va innovatsion salohiyat ustunlariga birlashtiradi [5]. Ramkaning nazariy qiymati raqobatbardoshlikni barcha iqtisodiyotlar uchun erishish mumkin bo'lgan holat sifatida talqin qilishida namoyon bo'ladi.

Milliy ramkaning mezodarajaga ko'chirilishi hududiy raqobatbardoshlik indeksida amalga oshirildi: unda uchta quyi indeks, o'n bitta ustun va oltmish sakkizta indikator qo'llanilib, hisob-kitob NUTS-2 darajasidagi hududlar kesimida yuritiladi [6]. Indeks hududning korxonalar va aholi uchun jozibador muhit yarata olish qobiliyatini o'lchaydi, uning natijalari esa interaktiv vositalar orqali monitoring uchun ochiq holda taqdim etiladi [7]. IMD metodologiyasi boshqa mantiqqa tayanadi: barcha mezonlar to'rtta omilga birlashtiriladi, har bir omil ichida beshtadan quyi omil ajratiladi va yigirmata quyi omilning har biri yakuniy natijada besh foizli teng vaznga ega bo'ladi [8]. Teng vaznlash qoidasi ekspert bahosining subyektiv ta'sirini cheklovchi yechim sifatida ahamiyatlidir.

Tarmoq kesimidagi baholashda UNIDO tomonidan ishlab chiqilgan sanoat raqobatbardoshligi indeksi qo'llaniladi; u sanoat mahsulotini ishlab chiqarish va eksport qilish salohiyati, texnologik chuqurlashuv hamda jahon ishlab chiqarishi va savdosiga ta'sir o'lchovlarini birlashtiradi [9]. Korxona darajasiga eng yaqin ramka Jahon bankining B-READY loyihasi bo'lib, u tartibga solish bazasi, davlat xizmatlari va operatsion samaradorlik ustunlari orqali korxona hayot siklining o'nta bosqichini qamrab oladi va huquqiy normalar bilan ularning amaliy ijrosi o'rtasidagi farqni o'lchaydi [10]. Manbalarining qiyosiy o'rganilishi ko'rsatadiki, mavjud ramkalar muhit sifatini turli darajalarda ishonchli o'lchaydi, biroq hudud bilan korxona o'rtasidagi ta'sirning qaysi kanallar orqali uzatilishini aniq ko'rsatmaydi; ushbu bo'shliqni to'ldirish maqolaning ilmiy vazifasini belgilaydi.

METODOLOGIYA

Tadqiqot nazariy umumlashtirish, qiyosiy-institutsional tahlil va konseptual modellashtirish usullariga tayanadi. Birinchi bosqichda raqobatbardoshlikni baholashning beshta xalqaro ramkasi baholash darajasi bo'yicha tartiblandi va ularning tuzilmaviy asoslari solishtirildi. Ikkinchi bosqichda har bir ramkadan korxona faoliyatiga ta'sir o'tkazuvchi kanal ajratildi. Uchinchi bosqichda hudud va korxona o'rtasidagi ikki tomonlama ta'sir grafik sxemada rasmiylashtirildi.

Empirik asos sifatida faqat ochiq va qayta tekshirilishi mumkin bo'lgan rasmiy manbalar tanlandi: strategik hujjatlar milliy qonunchilik bazasidan [1], korxonalar tarkibi va qo'shilgan qiymat ko'rsatkichlari Milliy statistika qo'mitasi nashrlaridan [3], baholash metodologiyalari xalqaro tashkilotlarning rasmiy hujjatlaridan olindi [6]. Manbasi aniqlanmagan raqamlar tahlilga kiritilmadi. Metodologik cheklov sifatida

qayd etiladiki, xalqaro indekslar milliy va hududiy darajada hisoblanadi, korxona darajasiga o'tishda ularning ko'rsatkichlari tuzilmaviy prinsip sifatida qo'llaniladi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Baholash ramkalarining darajalar kesimidagi qiyoslanishi 1-jadvalda umumlashtirilgan. Jadval har bir ramkaning tuzilmaviy asosini va korxona faoliyati bilan bog'lanish kanalini ko'rsatadi.

1-jadval

Raqobatbardoshlikni baholash ramkalari darajalar kesimida va ularning korxona faoliyati bilan bog'lanish kanallari¹

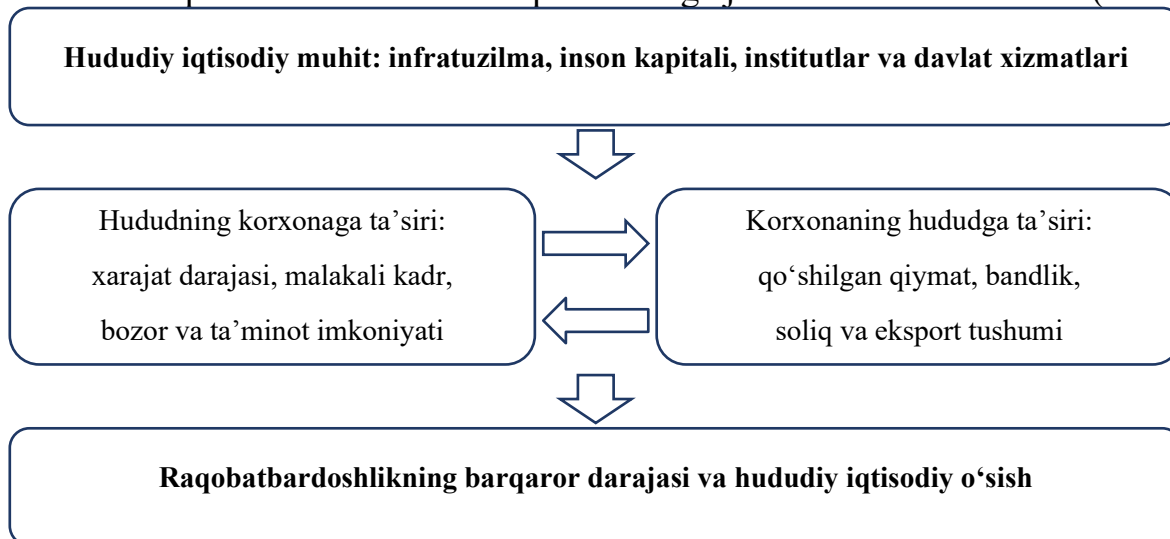
Baholash darajasi	Ramka (manba)	Tuzilmaviy asosi	Korxona bilan bog'lanish kanali
Milliy iqtisodiyot	GCI 4.0 [5]	12 ta ustun, 103 ta indikator	Makroiqtisodiy barqarorlik va institutlar sifati
Milliy boshqaruv	IMD reytingi [8]	4 ta omil, 20 ta quyi omil, har biri 5 % vazn	Davlat va biznes samaradorligi ko'rsatkichlari
Hudud	EI RCI 2.0 [6]	3 ta quyi indeks, 11 ta ustun, 68 ta indikator	Infratuzilma, ko'nikmalar va innovatsiya muhiti
Sanoat tarmog'i	UNIDO CIP [9]	3 ta o'lchov, 8 ta ko'rsatkich	Eksport salohiyati va texnologik chuqurlashuv
Korxona	B-READY [10]	3 ta ustun, hayot siklining 10 ta bosqichi	Ma'muriy jarayonlar va davlat xizmatlari sifati
Milliy statistik baza	Korxonalar registri [3]	465,9 ming korxona, 84,9 % kichik biznes	Hududiy korxona tarkibini aniqlash

Qiyoslash bir qator nazariy natijani berdi. Birinchidan, barcha ramkalar ustunli tuzilmaga tayanadi va yakuniy bahoni quyi bloklarning o'rtacha qiymati sifatida hosil qiladi [5], demak korxona darajasidagi baholash tizimi ham bir necha mustaqil blokdan iborat bo'lishi metodologik jihatdan asoslidir. Ikkinchidan, hududiy indeksning oltmish sakkizta indikatorli arxitekturasini o'lchashni milliy darajadan quyiga muvaffaqiyatli ko'chirish mumkinligini isbotlaydi [6] va korxona darajasiga o'tishda ham xuddi shunday dekompozitsiya yo'lini ochadi. Uchinchidan, teng vaznlash qoidasi bloklar orasidagi sun'iy ustunlikni bartaraf etadi va baholashni shaffof qiladi [8].

To'rtinchidan, natijaga yo'naltirilgan o'lchovi kirish resurslariga asoslangan baholashni to'ldiradi: korxonaning bozordagi mavqeyi nafaqat sarflangan investitsiya hajmi, balki yaratilgan qo'shilgan qiymat va eksport ulushi orqali ham ifodalanishi lozim [9]. Beshinchidan, huquqiy norma bilan uning amaldagi ijrosi o'rtasidagi farqni alohida o'lchash tamoyili hududiy ma'muriy muhitning korxona xarajatlariga real ta'sirini aniqlash imkonini beradi [10]. Oltinchidan, korxonalarning 84,9 foizi kichik biznes hissasiga to'g'ri kelishi [3] va qo'shilgan qiymatning yarmiga yaqinini xizmatlar sohasi yaratishi [4] hududiy siyosatning asosiy e'tibori kichik korxonalar uchun xizmat infratuzilmasini kengaytirishga qaratilishi zarurligini ko'rsatadi.

¹ Manba: [3], [5], [6], [8], [9] va [10] manbalarining rasmiy hujjatlari asosida muallif tomonidan tuzilgan.

Sanab o'tilgan natijalar asosida hudud va korxona o'rtasidagi o'zaro ta'sirning nazariy modeli shakllantirildi. Modelda hududiy muhit omillari korxonaga xarajat, kadr va bozor imkoniyati kanallari orqali ta'sir qiladi, korxona esa qo'shilgan qiymat, bandlik va soliq to'lovlari kanallari orqali hududga javob ta'sirini o'tkazadi (1-rasm).

1-rasm. Hudud va korxona o'rtasidagi raqobatbardoshlik ta'sirining uzatish kanallari¹

XULOSA VA TAKLIFLAR

Nazariy umumlashtirish korxona raqobatbardoshligi va hududiy rivojlanishning bir-birini o'zaro shartlovchi kategoriyalar ekanini tasdiqladi. Korxona muhitdan resurs oladi va unga natija qaytaradi, ushbu almashinuvning barqarorligi esa hududiy iqtisodiy o'sishning ichki manbaini tashkil etadi.

Amaliy yo'nalishda quyidagi takliflar shakllantirildi. Birinchidan, korxona raqobatbardoshligini baholashda ichki bloklar bilan bir qatorda hududiy muhitni ifodalovchi tashqi blok ajratilishi va unga infratuzilma, kadrlar tayyorlash hamda moliyaviy xizmatlar qamrovi ko'rsatkichlari kiritilishi maqsadga muvofiq [6]. Ikkinchidan, bloklarga teng vazn berish qoidasi qo'llanilsa, baholash natijasi subyektiv ta'sirdan xoli bo'ladi [8]. Uchinchidan, hududiy dasturlarda ma'muriy jarayonlarning amaldagi davomiyligi alohida indikator sifatida kuzatilishi korxonalarning real xarajatini qisqartiradi [10].

To'rtinchidan, kichik korxonalar ustunligini hisobga olgan holda hududiy qo'llab-quvvatlash choralari xizmat ko'rsatish va logistika infratuzilmasini kengaytirishga yo'naltirilishi samarali natija beradi [4]. Beshinchidan, korxona darajasidagi natijalarni hududiy ko'rsatkichlarga izchil bog'lash strategik hujjatlar monitoringi bilan uyg'unlashtirilsa, siyosat qarorlarining asoslanganligi ortadi [2]. Takliflar keyingi empirik tadqiqotlar uchun nazariy platforma vazifasini bajaradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 16-fevral 2026-yil PF-21-son 1 "Mamlakat taraqqiyotining 2030-yilgacha mo'ljallangan ustuvor yo'nalishlari

¹ Manba: [6], [9] va [10] manbalari asosida muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

doirasida islohotlarni izchil davom ettirish va yangi bosqichga olib chiqishning qo'shimcha chora-tadbirlari to'g'risida" Farmoni <https://lex.uz/ru/docs/-8050769>

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2026-yil 16-fevraldagi PF-21-son Farmoni. Mamlakat taraqqiyotining 2030-yilgacha mo'ljallangan ustuvor yo'nalishlari doirasida islohotlarni izchil davom ettirish va yangi bosqichga olib chiqishning qo'shimcha chora-tadbirlari to'g'risida. URL: <https://lex.uz/uz/docs/-8050769>

3. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. Korxona va tashkilotlar demografiyasi: 2025-yil 1-noyabr holatiga matbuot relizi. URL: https://stat.uz/img/press-relizlar/registr-press-reliz-01_11_25-uz-lotin_p57829.pdf

4. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. Yalpi ichki mahsulot: 2025-yil yanvar-sentabr yakunlari bo'yicha analitik ma'lumot. URL: https://stat.uz/img/press-relizlar/analitika-vvp_zb-lotin_p95454.pdf

5. World Economic Forum. The Global Competitiveness Report 2019: Chapter One – Global Findings. URL: <https://www.weforum.org/publications/how-to-end-a-decade-of-lost-productivity-growth/in-full/chapter-one/>

6. Dijkstra L., Papadimitriou E., Cabeza Martinez B., De Dominicis L., Kovacic M. EU Regional Competitiveness Index 2.0 – 2022 edition. European Commission Working Paper, 2023. URL: https://ec.europa.eu/regional_policy/sources/work/rci_2022/eu-rci2_0-2022_en.pdf

7. European Commission. EU Regional Competitiveness Index 2.0 – 2022 edition (rasmiy sahifa). URL: https://ec.europa.eu/regional_policy/information-sources/maps/regional-competitiveness_en

8. IMD World Competitiveness Center. World Competitiveness Ranking: Methodology. URL: <https://www.imd.org/centers/wcc/world-competitiveness-center/rankings/world-competitiveness-ranking/methodology/>

9. UNIDO. Competitive Industrial Performance Report 2020. Vienna, 2020. URL: <https://stat.unido.org/sites/default/files/2023-01/CIP-2020-full.pdf>

10. World Bank. Business Ready (B-READY) Methodology Handbook. Washington, DC, 2024. URL: <https://thedocs.worldbank.org/en/doc/357a611e3406288528cb1e05b3c7dfda-0540012023/original/B-READY-Methodology-Handbook.pdf>

Marketing

ilmiy, amaliy va ommabop jurnali

Muharrir:

Ingliz tili muharriri:

Rus tili muharriri:

Musahhih:

Sahifalovchi va dizaynerlar:

Xakimov Ziyodulla Axmadovich

Tursunov Boburjon Ortiqmirzayevich

Kaxramonov Xurshidjon Shuxrat o'g'li

Karimova Shirin Zoxid qizi

Sadikov Shoxrux Shuxratovich

Abidjonov Nodirbek Odijon o'g'li

2025-YIL, 16- OKTABR, MAXSUS SON, IV-V-SHO'BALAR

© Materiallar ko'chirib bosilganda "Marketing" ilmiy, amaliy va ommabop jurnali manba sifatida ko'rsatilishi shart. Jurnalda bosilgan material va reklamalardagi dalillarning aniqligiga mualliflar mas'ul. Tahririyat fikri har vaqt ham mualliflar fikriga mos kelavermasligi mumkin. Tahririyatga yuborilgan materiallar qaytarilmaydi.

Mazkur jurnalda maqolalar chop etish uchun quyidagi havolalarga murojaat qilish mumkin. Ilmiy maqola, ommabop maqola, reklama, hikoya va boshqa ilmiy-ijodiy materiallar yuborishingiz mumkin.

Materiallar va reklamalar pullik asosda chop etiladi.

Elektron pochta:

info@marketingjournal.uz

Bot:

[@marketinjournalbot](https://t.me/@marketinjournalbot)

Tel.:

+998977838464, +998939266610

Jurnalning rasmiy sayti: <https://marketingjournal.uz>

Marketing jurnali O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi **Oliy attestatsiya komissiyasi rayosatining 2024-yil 04-oktabrdagi 332/5 sonli qarori** bilan milliy ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan

"Marketing" ilmiy, amaliy va ommabop jurnali 2024-yil 15-martdan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan **C-5669517** reyestr raqami tartibi bo'yicha ro'yxatdan o'tkazilgan. **Litsenziya raqami: №240874**

"Marketing" ilmiy, amaliy va ommabop jurnalining xalqaro darajasi: **9710**. ГОСТ 7.56-2002 "Seriya nashrlarning xalqaro standart raqamlanishi" davlatlaro standartlari talablari. **Berilgan ISSN tartib raqami: 3060-4621**